

УДК 378.015.31:1.022.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-37>**Галина ГРУЦЬ,***orcid.org/0000-0002-7918-7159**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти**Тернопільського національного педагогічного університету**імені Володимира Гнатюка**(Тернопіль, Україна) hruts.g@gmail.com*

РЕЛІГІЙНО-ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК УМОТИВОВАНІ ПОТРЕБИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті охарактеризовано дефініції понять «духовний розвиток», «духовна мотивація», «духовна потреба». Зазначено, що важливим аспектом розвитку духовності є волевиявлення або прагнення людини працювати над собою, долати труднощі, підійматися до висот власних можливостей, творячи особисту духовність. Названо прізвища вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували проблему духовного розвитку особистості в різних аспектах. Проаналізовано мотиваційну основу духовного розвитку особистості, розкрито сутність мотивів та здійснено їх класифікацію на основі досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців. Зазначено, що мотиваційна основа духовного розвитку особистості тісно пов'язана з поняттям «ставлення». З'ясовано, що індивідуально-цілісна система суб'єктивних оцінних ставлень людини до дійсності – це інтеріоризований досвід взаємин з іншими, а також досвід різноманітної діяльності, яка є важливою складовою частиною особистості. Охарактеризовано теологічні положення та релігійно-духовні цінності як родові потреби особистості в морально-духовній довершеності. Проаналізовано найважливіші духовно-релігійні цінності: цінність любові, ціннісний принцип толерантності (терпимості), цінність пошанування батьків, цінність подружньої вірності, християнську заповідь «Не вкради», християнську чесноту «Люби ворогів своїх». Зазначено, що важливим засобом виховання студентів є моральний закон, що був даний Всевишнім і викладений у десяти заповідях, які відзначаються гідністю, святістю й чистотою. Наголошено, що в сучасних умовах Україно-Європейського вектору завдання гуманізація освіти й виховання повинні бути безпосередньо пов'язані з інтеграцією релігійних уявлень студентів у гуманістичну парадигму.

Ключові слова: *духовний розвиток, духовна мотивація, духовні цінності, духовні потреби, християнські заповіді.*

Halyna HRUTS,*orcid.org/0000-0002-7918-7159**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Pedagogy and Education Management**Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**(Ternopil, Ukraine) hruts.g@gmail.com*

RELIGIOUS AND SPIRITUAL VALUES AS MOTIVATIONAL NEEDS OF STUDENTS' PERSONALITY DEVELOPMENT: HISTORICAL ASPECT

The article describes the definitions of the following terms “spiritual development”, “spiritual motivation”, “spiritual need”. The article states that an important aspect of spirituality development is the expression of will or human desire for self-improvement, desire to overcome difficulties and desire to rise to the threshold of their own capabilities and developing personal spirituality. The article names Ukrainian and foreign scientists who have studied the question of individual spiritual development in various aspects. The article analyzes the motivational basis of individual spiritual development and discloses the essence of motives classifying them on the basis of foreign and Ukrainian scientists. It is noted that the motivational basis of the individual spiritual development is closely related to the concept of “attitude”. It has been found that the individual-holistic system of human subjective evaluation of attitudes to reality is an internalized experience of human relationships, as well as the various activities experience that make an important component of personality. The article characterizes theological assertion, religious and spiritual values as the individual ancestral needs in the moral and spiritual perfection. The most important spiritual and religious values such as the value of love, the value of tolerance, the value of honoring parents, the value of marital fidelity, the Christian commandment “Thou shalt not steal”, the Christian value “Love your enemies” have been analyzed. The article emphasizes that an important tool of students' education is the moral law which is set in the Ten Commandments that proclaim dignity, holiness and purity. Moreover, it is emphasized that during current Ukraine's European vector the tasks of education humanization should be directly related to the integration of students' religious ideas into the humanistic paradigm.

Key words: *spiritual development, spiritual motivation, spiritual values, spiritual needs, Christian commandments.*

Постановка проблеми. У процесі дослідження ми зіткнулися з недостатньо вивченою галуззю педагогічної науки, а саме з педагогікою розвитку духовності та духовної мотивації поведінки вихованців, а також із проблемою формування духовних цінностей особистості. Розкриттю психолого-педагогічного змісту поняття «духовний розвиток» значну увагу приділено в роботах науковців. Учені наголошують, що кожній людині як духовній істоті властиве постійне устремління до свободи, розвитку, самоздійснення, самореалізації, самодії. Духовний розвиток підіймає свідомість особи на нові рівні, пробуджує приховані здібності, сприяє процесові самоактуалізації. При цьому особистість не є пасивною структурою, вона сама визначає напрямок, ступінь змін і рівень розвитку всіх психічних феноменів, включно з духовною сферою. Отже, розвиток духовності особистості передбачає прояв власної активності людини, спрямований на самопізнання, саморозвиток (фізичний, емоційний, ментальний, соціальний), самовизначення і самовдосконалення.

Аналіз досліджень. Проблема духовного розвитку досить багатоаспектна. Значну увагу їй приділено в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Дослідження психології духовності у вітчизняній науці здійснювали М. Боришевський, О. Киричук, Ж. Юзвак. Проблемам духовного виховання присвячені праці І. Бежа, В. Бондаревської, І. Зязюна. Духовний розвиток відображений у роботах таких учених, як А. Адлер, Р. Алперт, В. Арутюнов, А. Гармаєв, С. Гроф, О. Климишин, Г. Мурніна, О. Олексюк, Т. Пашукова, Є. Помиткін, Г. Райх, К. Роджерс, О. Семашко, В. Сивков та ін. Проблему виховання духовних цінностей студентської молоді глибоко висвітлено в працях О. Олексюк, О. Семашко, Б. Нагорного, Д. Чернилевського, В. Яковенко та ін.

Водночас у спеціальних дослідженнях, присвячених проблемам формування духовної культури, духовних потреб студентської молоді, недостатньо уваги приділяється саме релігійно-духовним цінностям як умотивованим потребам розвитку особистості.

Мета статті – проаналізувати мотиваційну основу духовного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Процес духовного розвитку вчені пов'язують зі змінами в ціннісній сфері особистості через усвідомлення нею власної єдності з Всесвітом. Науковці вважають, що духовний розвиток є процесом розкриття когнітивно-інтелектуального, чуттєво-емоційного, вольового, креативного потенціалів, здійснення якісних і кількісних змін у ціннісних орієнтирах

особистості шляхом гармонії психічної сфери, подолання відчуження від природи, соціуму, самої себе через усвідомлення їх усезагальної єдності (Шевченко, 2002: 430). На думку Е. О. Помиткіна, духовний розвиток – процес самоідентифікації особистості з власним «Я», під час якого вона підпорядковує свою біологічну та соціальну природу духовним ідеалам, цінностям і смислам, набуваючи духовного досвіду. У цьому процесі відбувається усвідомлення єдності Буття, життєвої місії і прийняття відповідальності за зміст свого життя й результати діяльності. Орієнтирами на шляху духовного сходження особистості є ідеали, цінності й смисли (Помиткін, 2007: 280).

Основою процесу духовного розвитку особистості є комплекс чинників, які сприяють її психічному розвитку загалом. Значну роль у цьому процесі відіграє мотиваційна сфера. Мотив (франц. *motif*, від лат. *movere* – спонукати, рухати) – це спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії) (Гончаренко, 1997: 217); предметний зміст потреби, для задоволення якої суб'єкт здійснює активну, цілеспрямовану, перетворювальну діяльність.

Варто зазначити, що спроби згрупувати мотиви за певними домінуючими ознаками здійснювалися неодноразово. При цьому науковці класифікували мотиви, виходячи з розуміння їхньої сутності. Так, поділ мотивів на біологічні й соціальні, виділення мотивів самоповаги, самоактуалізації, мотивів-прагнень до діяльності, мотивів до успіху та уникнення невдач ґрунтується на виокремленні різних видів потреб людини (біологічних і соціальних). Поділ мотивів на особистісні й суспільні, егоїстичні та суспільно значимі пов'язаний з установками особистості, її моральною сферою, спрямованістю потреб (Божович, 2009). Суголосна з цим поділом класифікація В. Ковальова, згідно з якою мотиви підрозділяються на ідейні та моральні (оскільки вони відображають переконання особистості, її світогляд, моральні норми та правила поведінки) й колективістські, які базуються на таких аттитюдах, як норми життя окремого колективу. Натомість Е. Ільїн групує мотиви на основі їхньої структури: первинні (абстрактні) – з наявністю лише абстрактної цілі, вторинні – з наявністю конкретної цілі; останні поділяються на повні (з присутністю компонентів з усіх блоків: потребнісного, «внутрішнього фільтру» і цільового) й скорочені (сформовані без участі блоку «внутрішнього фільтру») (Ільїн, 2000).

Аналізуючи мотиваційну основу духовного розвитку особистості, дослідники звертаються до

поняття «ставлення», оскільки ставлення людини до будь-чого містить ціннісний компонент, а отже, визначається її ціннісними орієнтирами, а також потребоно-мотиваційною сферою (Боришевський, 2006: 3).

Індивідуально-цілісна система суб'єктивних оцінних ставлень людини до дійсності – це інтеріоризований досвід взаємин з іншими, а також досвід різноманітної діяльності, яка є важливою складовою частиною особистості. Ставленням до навколишнього світу (яке виражається в мотивах і цілях) визначається природа людського вчинку. Система мотиваційних утворень особи (її потреби та мотиви) визначає вибір і реалізацію конкретного напрямку її поведінки й діяльності, детермінує тенденції поведінки та дій і визначає, зрештою, обличчя людини в соціальному плані (Алексеева, 2001).

Щодо визначення поняття «духовна мотивація», то в педагогічній, психологічній, соціологічній та філософській літературі існує чимало дефініцій. У вітчизняній педагогіці теорія мотивації створювалася без достатнього врахування духовних потреб особистості. Такі потреби вбачалися несуттєвими, оскільки душа людини й дух народу вважалися фантазією богословів і священнослужителів. В українській психологічній традиції, яка формувалася під безпосереднім впливом історичного матеріалізму, особистість трактувалася як продукт історичного розвитку. Звісно, це правильно, якщо під «історичним» розуміти не лише становлення суспільно-економічних формацій як базису, над яким виростає ідеологічна надбудова, але і як історію створення людського духу, який являє собою цілісний загальний феномен.

Із формуванням так званої динамічної теорії особистості в західній педагогіці XIX століття почала розвиватися теорія мотивації, в якій суб'єкт репрезентувався як адитивна сума елементів духовного життя, а індивідуальні якості особистості розумілися як сукупність первинних потенцій, що являють собою біологічні сили й потяги, які здійснюють душу людини до світового духу. Засновник «гормічної психології» (термін «гормічна» походить від грецького слова та означає спонукання, зрештою – спонукальний мотив до життя) В. Мак-Дугалл уважав мотиви первинними детермінантами активності особистості, які є життєвою енергією людини.

Він, зокрема, перелічив важливі факти, які можуть сприяти з'ясуванню природничих засад гормічної психології: а) прояв енергії спрямовується такими каналами, які дають змогу організмові досягти життєвої мети; б) ця спрямованість

підсилюється когнітивною активністю, усвідомленням життєвих цілей, проте не цілковитим щодо навколишньої ситуації та мети; в) активність, яку було ініційовано за посередництвом когнітивної активності, триває доти, доки ціль не буде досягнуто; г) коли ж ціль досягнуто, то активність вичерпується; д) досягнення мети, рух уперед викликають емоції, які формують позитивний життєвий досвід. Водночас неможливість досягнути мети супроводжується стражданням і незадоволенням.

Головні засади гормічної психології її фундатор сформулював у книзі «Вступ до соціальної психології» (1908). Автор намагається накласти психологічні явища на природничий ґрунт; при цьому він зауважує, що вищі психічні функції, такі як інтелект, свідомість, – це лише засоби на службі в інстинктів. Психіка має ціль у самій собі, тому гормічна психологія є антиподом біхевіоризму, представники якого бачать мету діяльності в зовнішньому середовищі. Натомість гормісти зовнішню доцільність замінили внутрішньою, за їхнім висловом – «внутрішньою телеологією». Саме так виник новий предмет дослідження – мотивація.

3. Фройд розумів мотиви як ставлення особистості до навколишнього світу через безпосередні потяги до сексу й агресії. Життєвий досвід ніби надбудовується над мотивами, будучи опосередкованим механізмом, в якому особистість розглядається як проекція потягів на цей досвід. Приблизно таким же чином подається співвідношення мотивації в теорії біхевіоризму, в якій мотивація поведінки постає ніби безпредметною. Показовими в цьому плані є теорії основоположників біхевіоризму Дж. Б. Уотсона, Г. У. Олпорта та ін. Так, Дж. Уотсон виділяв дві форми поведінки людини – зовнішню та внутрішню, які пов'язані між собою стимулом і відповіддю на цей стимул. Відома формула «стимул – реакція» (S – R), на думку біхевіористів, пояснює всі форми діяльності та поведінки людини в навколишньому середовищі. Стимул як зовнішній подразник активізує внутрішню енергію організму й викликає відповідну реакцію на конкретний подразник.

Б. Скіннер спробував зв'язати поведінку особистості з біологічними потребами, з урахуванням фактору часу, який визначає межу, за якою мотивація знижується або взагалі припиняється. У зв'язку з цим важко переоцінити теорію А. Маслоу, в якій потреби особистості представлені у вигляді ієрархічної структури з фізіологічними потребами в основі й престижними духовними потребами на вершині (рис. 1).

Рис. 1

Згідно з його теорією інтенсивність потреб пов'язана з місцем, яке вони займають в ієрархії. Потреби вищого рівня стають актуальними лише після того, як задовольняються потреби більш низького рівня. Отже, у цій багатоступеневій піраміді потреб людини всі компоненти перебувають у діалектичному зв'язку. Загалом ці компоненти своєрідно внутрішньо програмують виховний процес і діяльність людини. Якщо якась ланка випадає, порушується цілісність структури, а отже, й програма виховного процесу.

Дуже важливим у теорії А. Маслоу є відкриття компенсаторних механізмів на вищих рівнях ієрархії мотивів і психологічних феноменів, що виникають у разі їх нереалізованості. До них належать: зміщення уваги на незначні об'єкти, психологічна пригніченість, агресивність, виправдання аморальної поведінки нереальними причинами тощо (Маслоу, 1999а: 73).

Водночас деякі дослідники вважають, і ми з цим згодні, що в низці випадків домінуючу роль в ієрархії потреб особистості може відігравати якась одна потреба. Вочевидь, варто виділити потребу людини в самореалізації, яка, на наш погляд, є родовою потребою людини. А. Маслоу вважав, що саме вона займає особливе місце в системі потреб особистості (Маслоу, 1999б: 24–29).

В. Франкл уважав, що головною рушійною силою особистості є пошук сенсу. Якщо людина через різні життєві обставини не має можливості здійснювати духовну діяльність щодо визначення сенсу життя, то вона, на думку В. Франкла, потрапляє в ситуацію екзистенційної фрустра-

ції, яка супроводжується невротичними станами. Такі стани психолог називає нусогенними неврозами – неврозами духовного існування. Саме вони є причиною злочинів серед молоді, алкоголізму, наркоманії, суїциду. Однак науковець не вважає їх патологічними, оскільки вони спонукають молоду людину до пошуків смислу. Пошук цінностей і смислу, на думку В. Франкла, викликає стан внутрішньої напруги, яка є передумовою психічного здоров'я. Він переконаний, що віра людини в існування сенсу життя є найпотужнішим засобом подолання несприятливих умов життя (Франкл, 2016: 150)

Якщо ж ми звернемося до християнської традиції, то в її літературних пам'ятках – чотирьох Євангеліях – зафіксовано, що родова потреба особистості в морально-духовній довершеності була єдиною домінуючою самовдосконалення на основі християнської моралі. Аналізуючи зміст «Творіння Отців церкви» (патристики) – чотирьох Євангелій, науковці виявили суголосність морально-духовних норм поведінки особистості, заcodeваних у християнській традиції, з гуманістичними принципами розвитку сучасної освіти. У результаті їх зіставлення з'ясовано, що багато християнських заповідей не втратили своєї актуальності й досі, а тому їх доконче потрібно включати у зміст сучасної освітньої парадигми не лише декларативно, а й діяльнісно, як умотивовані потреби гармонізації особистості, які спроможні надати їй більш глибокого життєвого сенсу та значення.

Основні теологічні положення, виражені у формі моральних заповідей, мали би стати під-

грунтям змісту гуманітарної освіти, зокрема принципів гуманізації та гуманітаризації. До них належать:

1. Цінність любові.

Тему любові вивчали різні психологічні школи: психодинамічний напрям (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Еріксон, Е. Фромм, Е. Берн), гештальт-психологія (І. Польштер, М. Польштер, Дж. Рейноутер), біхевіоризм та необіхевіоризм (Б. Скінер, С. Дак, Дж. Харві, Дж. Флойд, М. Кларк, Дж. Міллс, С. Каслер), когнітивна психологія (С. Шехтер, Е. Уолтер, Д. Даттон, А. Арон, Д. Лі, Л. Кемерон-Бендлер), гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл), біологізаторський напрям (В. Дольник, Й. Лейбович), соціально-психологічний напрям (Т. Кемпер, З. Рубін, В. Мустейн, Е. Уолстер, Б. Уолстер, Р. Стенберг, Р. Мей), а також психологи (Л. Гозман, А. Афанасьєв, В. М'ясіщєв, М. Кузнецов, В. Прісняков та Л. Пріснякова). Класифікацією видів любові займалися такі вчені, як Е. Хатфільд, А. Афанасьєв, Р. Мей, Е. Фромм, Т. Кемпер, С. Уотс та П. Стеннер, Д. Лі, Р. Стернберг та інші. Найбільш відома систематизація типів любові належить канадському психологу і соціологу Джону Алану Лі. Він описав шість типів любові, означивши їх грецькими термінами: агапе, сторге, прагма, манія, людус і ерос. Вони частково залежать від темпераменту людини, хоча має значення й рівень її духовної зрілості та виховання:

1. Любов-агапе зосереджена на «ти», вона сповнена альтруїзму й обожнювання, вона терпляча, добра, постійна й емпатійна. Той, хто любить так, готовий пробачити все. Агапе заснована на традиційному християнському погляді й асоціюється з Ісусом Христом.

2. Любов-сторге – міцний і стійкий тип любові, яка схожа на материнську ніжність, розуміння, опіку, заступництво. Вона витримує будь-які випробування, може перенести навіть довгу розлуку (давнім прообразом сторге є любов Пенелопи й Одисея).

3. Любов-прагма – врівноважена й в певному сенсі «практична» любов. Прагма – це не лише тип любові, а й спосіб її здобуття: люблячий підбирає партнера, виходячи з добре продуманих вимог до нього. Коли відповідний кандидат знайдений і досягнуте взаєморозуміння, прагмічна любов розвивається в більш сильне і глибоке почуття.

4. Манія – бурхливе й всеохопне почуття. Воно асоціюється з божевіллям і сум'яттям. Закоханий постійно охоплений прагненням «вимагати знаків любові та уваги з боку коханого». У цьому стані екстатичні сплески перемежуються із

зануреннями у відчай. Таке відчуття подібне до «американських гірок»: круті запаморочливі підйоми і спуски ведуть до раптового й стрімкого завершення стосунків.

5. Людус – різновид почуття, яке нагадує флірт. За цією схемою коханці легко втягуються в гру та, як правило, не вимагають один від одного будь-яких серйозних зобов'язань.

6. Ерос – тип кохання, який ґрунтується на фізичному потягові й має потужний сексуальний магнетизм. Еротичне кохання швидко спалахує, однак триває недовго і швидко згасає. У деяких випадках воно може перетворитися на глибоке, тривале почуття.

Упродовж століть над глибинами цієї цінності роздумували також філософи, богослови, письменники, поети, однак ця тема й досі залишається невичерпною, завжди актуальною і цікавою. Американський психолог і психоаналітик Е. Фромм писав: «Без любові людство не проіснувало б жодного дня» (Фромм, 2017а: 31). Подібно про животної силу любові висловлювався і французький письменник Ф. Моріак, пишучи, що якщо в людині не буде любові, багато людей поруч з нею помруть від холоду. Із тривогою спостерігаючи за тим, як серед сучасної молоді зростає кількість осіб, які, втративши ціннісні життєві орієнтири, зінфантилізувалися, зійшли на манівці, педагоги, соціологи, психологи окреслюють це явище як трагічний «продукт» дефіциту любові в сім'ях та інших соціальних середовищах.

Слово «любов» неоднозначне. У тлумачних, енциклопедичних, філософських і психологічних словниках «любов» визначається через такі поняття, як «почуття», «ставлення», «стан психіки», «прагнення», «потяг», «емоція», «схильність». У всіх дефініціях любові підкреслюється така її характеристика, як спрямованість: деякі поняття, через які трактується любов, припускають наявність суб'єкта та об'єкта, в низці визначень спрямованість підкреслюється підрядними конструкціями. У багатьох інтерпретаціях містяться фактори, які зумовлюють виникнення любові: сексуальні інстинкти, статевий потяг, подяка за турботу, звичка співжиття, взаємна симпатія, близькість. У деяких визначеннях підкреслюються такі характеристики любові, як інтенсивність і стійкість.

Психологічний словник трактує любов як високий ступінь емоційного позитивного ставлення, що виділяє об'єкт з-поміж інших і ставить його в центр життєвих потреб та інтересів суб'єкта (любов до батьків, до дітей, до музики, літератури, тварин тощо). Отже, підсумовуючи, про-

понуємо таку дефініцію: любов – це інтенсивне, напружене і стійке відчуття суб'єкта, фізіологічно зумовлене сексуальними потребами, виражається в соціально сформованому прагненні бути з максимальною повнотою представленим у життєдіяльності іншої людини таким чином, щоб розбуджувати в ній потребу у відповідному почутті такої ж інтенсивності, напруженості й стійкості.

У християнській релігійній традиції поняття любові виявляється ширшим за обсягом, ніж у сучасній психології. Воно як поняття ширше за обсягом, ніж знання, і ширше за змістом, ніж феномен віри. Крім того, любов у християнській традиції багатовимірна, точніше, – чотиривимірна. Так, у «Посланнях до Ефесян» говориться: «і щоб Христос вірою оселився у серцях ваших, а ви, закорінені й утвержені в любові, спромоглися зрозуміти з усіма святими, яка її ширина, довжина, глибина і висота» (III, 17–19). Тут уже йдеться про чотиривимірний феномен любові, розуміння якого утруднене через обмеженість тривимірного сприйняття людиною фізичної реальності. Отже, вища форма прояву любові трансцендентна, метафізична. Зрештою, на таких феноменальних іпостасях, як віра, надія і любов, тримаються всі християнські заповіді. Великі святителі стверджували, що Бог є любов, а хто перебуває в любові – перебуває в Бозі, й Бог у ньому, тому кожен, хто любить, родився від Бога і знає Бога. Якщо ж людина дійсно повірить, що вона – творіння, яке постало з акту Божої могутності, з надміру Господньої любові та є подібною до Творця, то ця істина не лише надаватиме сенс життю, але й окреслить способи й засоби його реалізації. Ось чому так важливо у виховній роботі зі студентською молоддю передовсім плекати й розвивати любов як епіфеномен людського буття.

Отже, важливим засобом виховання студентів є моральний закон, що був даний Всевишнім і викладений у десяти заповідях, які відзначаються гідністю, святістю й чистотою. Ісус Христос, узагальнивши їх, звів до двох фундаментальних методологічних тез: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга співзвучна з нею: «Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять» (Мт., 22: 36–40). Любов є необхідною умовою вічного життя, тобто спасіння, а також умовою миру й щастя на землі. Безцінними вартостями є й віра, й надія, але «найбільша з них – любов», – каже святий апостол Павло (1 Кор., 13: 13).

Аналізуючи заповідь «Возлюби Господа Бога свого всім серцем своїм, усією душею своєю і всією думкою своєю», насамперед звертаємося до постаті Ісуса Христа. Значну увагу приділяємо дослідженню способу життя та особистісних якостей Ісуса як живого прикладу для наслідування в процесі самовиховання студентів, що корелює із сучасними вимогами до гуманістичної особистості педагога-вихователя. Гуманізм Ісуса зробив його піднесено цілісною особистістю, наділеною досконалими здібностями. Його людські якості є тими рисами, на яких може базуватися мотивація до розвитку гуманістичних якостей у студентів. Однак «наслідування Христа не можна розуміти як копіювання Його земного життя. Це передовсім наслідування духу Його життя і вчення, що відображено в Євангелії» (Ващенко, 1994: 79). Наслідуючи Ісуса Христа, кожен повинен виконувати своє призначення, відповідально ставитися до своїх обов'язків, розвивати здібності та задатки, творити власний дух.

Важливо усвідомити, що найвищим елементом і фактором фундаментальної любові є готовність до самопожертви й жертви задля відкритої та означеної цінності – передусім особистісної. Е. Фромм, зокрема, наголошує, що коли віддаємо спочатку якусь вартісну частинку себе, а згодом і всього себе, то це, власне, і є вершиною справжньої любові. При цьому він цитує Євангеліє від Йоана: «Ніхто не спроможний любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (15, 13). На таку жертву пішов Ісус, тобто віддав усього себе за грішних людей, засвідчивши тим самим, що полюбив їх найвищою і найбільшою любов'ю: «...Полюбив їх до кінця» (Йо. 13, 1)» (Фромм, 2017b).

У головній заповіді йдеться не лише про любов до Бога, але й про любов до ближнього, що, на перший погляд, може здатися якоюсь мірою збитковою порадою, оскільки ігнорується любов до далекого, тобто до всіх. Але це тільки на перший погляд. Насправді ж тут спеціально увага акцентується на ближньому, оскільки кожен із нас стикається у взаєминах із близькими як безпосередніми співучасниками буття; зазвичай саме від них ми отримуємо зло та страждання. Із далекими ж реально ми не стикаємося, а тому акцентувати увагу на любові до них неефективно. Треба полюбити того, хто поруч з тобою, хто, можливо, на твою доброту відповідає злом через свою духовну спустошеність. Любячи того, кого любити начебто немає за що, людина перевищує себе, свій егоїзм і перериває ланцюжок породження зла злом, який діє за принципом «подібне породжує подібне».

Один з основоположних сучасних методологічних принципів гуманізації виховання конкретизує цю християнську заповідь: «Дитина повинна отримувати щоденну дозу безумовної любові від свого вчителя, що передбачає позитивне ставлення до її особистості». Гуманістична педагогіка вбачає в молодій людині високорозвинену сутність, яка потребує лише допомоги, методичного супроводу задля успішної самореалізації в майбутньому. Засадничими постулатами гуманної освіти є заклики до створення можливостей для саморозвитку студентів, до створення необхідних умов для прояву їхніх здібностей, а не диктату з боку педагогів щодо шляху їхнього формування. Від гуманізації освіти значною мірою залежить інтелектуально-творчий потенціал особистості. Саме тому гуманітарна підготовка молоді повинна спрямовуватися на розвиток індивіда як активного й вольового суб'єкта, а також на збереження цілісності та гармонії внутрішнього світу людини.

Педагоги у вищій школі повинні, зокрема, усвідомлювати, що студенти володіють своїми власними силами й здібностями, прагнуть до індивідуального зростання, а не до шаблонів, що утвердилися в традиційній системі освіти. Зрештою, глобалізаційні процеси також створюють певні загрози уніфікації, трафаретного розвитку особи. Уже сьогодні можна спостерігати за кардинальною зміною світогляду, психіки та способу мислення мільярдів людей, змушених включатися в життя «інформаційного простору». Відбувається так звана «масифікація» (Груць, 2020: 90) свідомості. Протидіяти уніфікації особистості молоді людини за єдиним шаблоном потрібно за рахунок вивіщення духовної енергії особистості, потужної енергії любові, усвідомлення ідеї безумовної любові як підмурівка духовного розвитку особистості.

2. Ціннісний принцип толерантності (терпимості) до ближнього присутній у християнському вченні скрізь, де йдеться про гуманізм і всепрощення, тому він також повинен інтегруватися в процес гуманізації освіти у вищій школі задля розвитку духовної культури студентів, а також як такий, що сприяє формуванню в молоді переконань у тому, що плюралізм філософських, політичних і моральних цінностей являє собою природне явище, яке спонукає до принципової терпимості й до готовності вчитися від протилежного. Включення принципу толерантності в процес гуманізації освіти й виховання студентів зумовлено ще й тим, що студентство України являє собою не агломерацію одновірців право-

славного християнства, а конгломерат іновірців різних світових конфесій, включаючи безліч різних сект, церков і напрямів. У такому співіснуванні без принципу толерантності неможливе не тільки релігійне, духовне єднання народів, а й просто мирне світське співжиття.

Як зазначає М. М. Берулава: «Під час розроблення конкретних технологій гуманізації освіти акцент робиться не на змісті навчання (хоча це теж суттєво), а на формуванні таких міжособистісних стосунків, які забезпечують комфортні умови для розвитку кожної дитини» (Берулава, 2000а: 120). З іншого боку, гуманістичний підхід передбачає культивування у дитини автентичності (прагнення до відкритих і чесних стосунків з оточенням). Водночас становлення справжньої, автентичної особистості можливе лише в разі доброзичливого ставлення до неї. Найважливішими умовами такого психологічного клімату є особистісне, а не рольове спілкування, його відкритість, зацікавленість, емпатійність. Ці умови не можна реалізувати без виховання принципу толерантності в студентському середовищі. Реалізація принципу толерантності, зміст якого виражається в терпимості до думок інших людей, інтегрованого в систему гуманізації освіти, вкрай необхідна сьогодні. Єднання різних за релігійними, національними особливостями студентів у процесі виховання уможливорюється в тому випадку, якщо кожен інший індивід буде мати почуття терпимості до протилежного. При цьому важливо розуміти закони природи, яка демонструє відсутність абсолютної подібності речей у мінеральному, рослинному, тваринному і соціальному світах, та спиратися на них у реальному житті. Толерантність сприяє вихованню почуття чуйності як способу відчувати та розуміти іншого через усвідомлення власних переживань, а також сприяє розумінню свого стану завдяки сприйняттю переживань іншого у формі «співдії», яка виникає в міжособистісних стосунках у діаді «Я – інша людина».

Водночас сучасний підхід до терпимості в системі виховання повинен розумітися ще глибше: цей принцип не повинен реалізовуватися як система домагань, диктату й імперативних указівок щодо шляху вдосконалення особистості. Справжня терпимість передбачає відмову від будь-яких спроб прокладати шлях, яким усі повинні йти однією шеренгою. Толерантність – категорія якісна, а зрівнялівка – кількісна. Толерантність виключає нав'язування всім студентам однакового виховання, сутністю якого є повне усунення відмінностей в їхніх здібностях, а тому воно при-

датне лише для придушення унікальних задатків, оскільки орієнтується на середнього студента. Ще й досі простежуються антигуманістичні тенденції в освіті, маскуючись під прагнення до єдиного виховного ідеалу. Таким чином, здійснюється жахливий злочин: освіта й виховання зводяться до однаковості, а поняття єдності відбивається зворотним чином у свідомості студентів як одиниць, що утворюють категорію кількості. Саме ця інверсія дозволила ідеал єднання навиворіт, позбавивши його справжнього змісту.

З усього викладеного вище ми можемо зробити висновок, що елемент всепрощення, будучи основою принципу толерантності, в християнській традиції є високогуманним за змістом, оскільки закликає до прощення людям їхніх провин: «Бо якщо ви будете прощати людям гріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець; А якщо не будете прощати людям гріхи їхні, то й Отець ваш не простить вам гріхів ваших» (Мт. 6: 14–15). У цій заповіді йдеться про високий ступінь гуманізму, який передбачає, що в людях треба вміти бачити не раз і назавжди хибно складені стереотипи поведінки, а завжди уявляти їх собі кращими, ніж вони є насправді, тобто на рівні належного.

Варто зауважити, що якщо нетерпимість, по суті, виражається в суєті, то терпимість завжди пов'язана зі справжньою діяльністю. Чеснота терпимості охоплює всі сфери життя, і витоки її кореняться в релігійній вірі.

3. Цінність пошанування батьків – безперечна загальнолюдська вартість. Християнська заповідь поваги до батьків цілком узгоджується з таким принципом гуманізації освіти, в якому передбачається створення умов для орієнтації в поведінці студентів на власні етичні норми й установки, тобто на формування в них внутрішнього локусу контролю. У цьому випадку виховання повинно бути спрямоване на створення у студента критичного ставлення до антигуманної поведінки інших людей, у тому числі й батьків. У зв'язку з цим процес виховання студентів повинен виходити з позицій того, що чим більшою мірою доля людини буде в її власних руках, тим меншою мірою вона буде підвладна будь-яким негативним впливам із боку соціуму.

4. Цінність подружньої вірності, виражена в християнській традиції в заповіді «Не чини перелюбу», також є загальнолюдською цінністю, яка цілком узгоджується з принципом гуманізації освіти, де йдеться про пріоритетність в організації виховного процесу орієнтації на формування у молодих людей «трансцендентних» мотивів життєдіяльності. Зазначений принцип гуманіза-

ції виховання передбачає здійснення переходу від формально-когнітивної педагогіки виховання до ціннісно-сислової, в якій істинний сенс свого життя людина може знайти лише тоді, коли стає потрібною іншим людям, зокрема своїм близьким. За такого розуміння подружньої вірності людина максимально реалізує себе лише в іншій людині. Це і є той вихід людини за власні межі, який у метафізиці називається трансцендентним. Саме в трансцендентному молода людина бачить глибокий істинний сенс свого життя – у щасливому коханні, в сімейному житті, як у внутрішньому комфортному стані власної душі.

5. У християнській традиції заповідь «Не вкради» більш детально розкривається в таких повчаннях: «Не забажай ... ні дому, ні вола, ні осла, ані всього, що є в ближнього твого». Ця заповідь конкретизується в іншій заповіді, яка говорить: «Не збирай собі скарбів на Землі».

Гуманістичний принцип освіти й виховання, який орієнтує студента на формування «трансцендентних» мотивів життєдіяльності, пов'язаний з аналізом основних, базових потреб особистості, оскільки вони структуруються і змінюються в руслі раціонально опосередкованого, тобто від-рефлексованого суб'єктом сенсу власного екзистенційного. Орієнтація у своїй життєдіяльності на яку-небудь систему цінностей (духовну або матеріальну) молодою людиною в цьому виборі завжди індивідуальна. На фізичному плані буття її існування виявляється безглуздом і руйнує дух у двох крайніх випадках, а саме коли вона відчуває сильні страждання від незадоволеності своїх найнеобхідніших фізіологічних потреб і від надмірного зловживання ними, від пересичення матеріальними благами й від недооцінки духовних цінностей. Так, у III ст. до нашої ери, в епоху розпаду античного рабовласницького суспільства, в єгипетському місті Олександрії відбулося масове самогубство серед юнаків із середовища олександрійських багатіїв, оскільки вони втратили смак до життя і втомилися від неробства та плотських насолод.

6. Християнська чеснота «Люби ворогів своїх» конкретизується в повчанні: «Не судить, і не судимі будете; Бо яким судом судите, таким будете судимі, і якою мірою міряєте, такою і вам будуть міряти» (Матв. 7: 1–2). Поширеною є тенденція серед церковнослужителів тлумачити ці висловлювання Євангелія як загальні правила християнської моралі. Однак Ісус був більш практичний: він не вчив нічому, що не має практичного застосування. Сформульованих Ним правил поведінки повинні дотримуватися не всі люди,

а тільки ті, кому їх виконання може принести користь, ті, хто здатний їх виконати. Люди повинні знати, що їм необхідно, а для цього потрібно володіти самосвідомістю.

Ці повчання узгоджуються із сучасними принципами гуманізації освіти, в яких йдеться про те, що педагог повинен здійснювати самостійний підбір технологій навчання і виховання, виходячи з особливостей своєї індивідуальності. Стиль індивідуальності є феноменом, що характеризує сферу несвідомого в її процесуальному аспекті, де важливу роль відведено інтегральній моделі навчання й виховання, яка виходить із того, що навчає не зміст освіти, тобто те, що озвучує педагог («книжники та фарисеї»), а насамперед особистість педагога й загалом його інтегральна індивідуальність (Берулава, 2000b).

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що в християнському вченні уявлення про Бога зміщується в бік його невтручання в самоосвітній процес особистості. Бог видається не суддею вчинків людей, який карає їх за скоєння зла й одобряє за гарні справи. Головна його функція полягає в тому, щоб надати особистості свободу у виборі власного шляху в житті, в реалізації свого покликання служити людському роду як Богові. Усвідомлення людиною свого покликання перебуває в прямій залежності від ступеня її самоосвіти і самовиховання. Саме в цій самостійній мотивації вибору ціннісних орієнтацій особистості схрещуються засади релігійного гуманізму й гуманізму освітньої парадигми, яка виникла на ґрунті психології екзистенціалізму і персоналізму. Ці психологічні напрями провідну роль у методології виховання людини відводять особистісному творчому потенціалу як такому, що ріднить Бога з людиною, створеною Ним за своїм «образом і подобою».

Вступивши в третє тисячоліття історії нашої цивілізації, сучасна система освіти підійшла до тієї межі, за якою їй належить зробити перші реальні кроки у вдосконаленні та зміні людини, але не тієї зміни, яку передбачала позитивістська філософія, пристосовуючи її до постійно мінливих умов життя, де кожне її зусилля було зумовлене навколишніми обставинами природного й

соціального рівня, а зміни її сутності, її свідомості, які підведуть людину ближче до власного істинного образу, здатного опанувати реальну владу над собою і над природою. Саме в цьому плані інтеграція релігійних уявлень студентів у зміст гуманізації освіти має зайняти домінуюче становище.

Ця ідея визрівала в умах західного освіченого людства протягом двох останніх тисячоліть, зустрічаючи часом сильний опір не тільки з боку держави, а й з боку інституційної релігії, обмеженої догматизмом. У сучасних умовах входження України до Європи завдання гуманізації освіти й виховання повинні бути безпосередньо пов'язані з інтеграцією релігійних уявлень студентів у гуманістичну парадигму, без чого вона ризикує стати однобічною, позбавленою якості й цілісності. Гуманізація освіти не може ігнорувати релігійні уявлення студентів, що знайшли своє відображення у християнській традиції, в якій зосереджені всі моральні цінності культури людства, що не піддалися соціально-економічним й історичним змінам і втілені в принципах любові до ближнього, толерантності, милосерді, пошануванні батьків, подружній вірності, чесності, співчутті до слабких і знедолених, орієнтації на проблеми інших людей, самовихованні гуманістичних якостей особистості.

Окрім того, під час аналізу змісту християнської літератури ми з'ясували, що потреба особистості в морально-духовному вдосконаленні була основною домінуючою християнської моралі. Водночас християнські заповіді не втратили своєї актуальності й досі, а тому включення їх у зміст освіти вищої школи повинно бути не декларативним, а присутнім.

Варто зазначити: в яку би прадавню глибину релігійної моралі ми не занурилися, скрізь зіткнемося з ученням всепрощення, милосердя, чистоти, віри, любові, братерства й гармонії. Отже, всі відомі релігії підтримують моральні цінності, необхідні для розвитку й існування цивілізації. Основною метою будь-якої релігії є моральне вдосконалення кожної людини в суспільстві в цілому (хоча різні релігії можуть по-різному уявляти собі шлях духовного розвитку особистості).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. І. Потребово-мотиваційна складова громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості. Київ, 2001
2. Берулава М. Н. Теория и практика гуманизации образования. Москва, 2000. 321 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 400 с.
4. Боришевський М. Й. Духовність – міра зрілості особистості. *Педагогічна газета*. 2006. № 1. С. 3.
5. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Завіту. Київ : Нове життя, 1992. 1087 с.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.

7. Гончаренко. С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
8. Груць Г. Значення феномену віри у формуванні особистості студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. Харків, 2014. Вип. 43. С. 71–89.
9. Груць Г. М. Любов як головна цінність формування особистості студентів. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід* : зб. тез II Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Тернопіль, 18–19 червня, 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 89–92.
10. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 512 с.
11. Кернберг О. Ф. Отношения любви: норма и патология. Москва : Независимая фирма «Класс», 2000. 256 с.
12. Крымский С. Принципы духовности XXI столетия. *Газета «День»*. 2002. № 210.
13. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
14. Михайлов М. М. Про потребу особистості в самореалізації. *Наукова доповідь вищої школи. Філософські науки*. 1982. № 4. С. 24–32.
15. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості. Київ, 2007. 280 с.
16. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог в концтаборі. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 160 с.
17. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 192 с.
18. Шевченко Т. Т. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах. Вінниця, 2002. 430 с.

REFERENCES

1. Aleksieieva M. I. Potrebovo-motyvatyina skladova hromadianskoi svidomosti ta samosvidomosti osobystosti. Psykholohichni zakonornosti rozvytku hromadianskoi svidomosti ta samosvidomosti osobystosti. [Demand-motivational component of civic consciousness and self-consciousness of the individual. Psychological patterns of development of civic consciousness and self-consciousness of the individual]. Kyiv, 2001. [in Ukrainian].
2. Berulava M. N. Teoryia y praktyka humanyzatsyy obrazovanyia. [Theory and practice of humanization of education]. Moscow, 2000. 321 p. [in Russian].
3. Bozhovych L.Y. Lychnost y ee formyrovanye v detskom vozraste. [Personality and its formation in childhood]. SPb.: Peter, 2009. 400 p. [in Russian].
4. Boryshevskiy M. Y. Dukhovnist – mira zrilosti osobystosti. *Pedahohichna hazeta*. [Spirituality is a measure of a person's maturity. *Pedagogical newspaper*] 2006. Nr 1. p. 3. [in Ukrainian].
5. Bibliia abo knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zavitu. [Bible or books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. Kyiv : New Life, 1992. 1087 p. [in Ukrainian].
6. Vashchenko H. Vykhovnyi ideal. [Educational Ideal]. Poltava : Poltava Herald, 1994. 191 p. [in Ukrainian].
7. Honcharenko. S. Ukrainyskiy pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid, 1997. 376 p. [in Ukrainian].
8. Hruts H. Znachennia fenomenu viry u formuvanni osobystosti studentiv. [The importance of the phenomenon of faith in the formation of students' personality]. *Bulletin of GS Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Philosophy*. Kharkiv, 2014. Issue 43. pp. 72–89. [in Ukrainian].
9. Hruts H. M. Liubov yak holovna tsinnist formuvannia osobystosti studentiv. *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid* : zb. tez II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (m. Ternopil, 18–19 chervnia, 2020 r.). [Love as the main value of students' personality formation. *Values in the modern world: theoretical analysis and practical experience*: coll. abstracts of the II International scientific-practical conference. (Ternopil, June 18–19, 2020). Ternopil, 2020. pp. 89–92. [in Ukrainian].
10. Ylyn E. P. Motivatsiya i motivyi. [Motivation and motives]. SPb : Peter, 2011. 512 p. [in Russian].
11. Kernberh O. F. Otnosheniya liubvy: norma y patolohiia. [Relationships of love: norm and pathology]. Moscow : Independent firm «Class», 2000. 256 p. [in Russian].
12. Krymskiy S. Pryntsyry dukhovnosti KhKhI stolittia. [Principles of spirituality of the XXI century] *The Day newspaper*. Nr 210, 2002. [in Ukrainian].
13. Maslou A. H. Motyvatsiya y lychnost. [Motivation and personality]. SPb.: Eurasia, 1999. 478 p. [in Russian].
14. Mykhailov M. M. Pro potrebu osobystosti v samorealizatsii. *Naukova dopovid vyshchoi shkoly. Filosofski nauky*. [About the need of the individual in self-realization. *Scientific report of high school. Philosophical sciences*]. 1982. Nr 4. pp. 24–32. [in Ukrainian].
15. Pomytkin E. O. Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti. [Psychology of spiritual development of personality]. Kyiv, 2007. 280 p. [in Ukrainian].
16. Frankl V. Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh v kontstabori. [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp]. Kharkiv : Family Leisure Club, 2016. 160 p. [in Ukrainian].
17. Fromm E. Mystetstvo liubovi. [The Art of Love]. Kharkiv : Family Leisure Club, 2017. 192 p. [in Ukrainian].
18. Shevchenko T.T. Rozvytok osvity ta osobystosti v riznykh pedahohichnykh systemakh. [Development of education and personality in different pedagogical systems]. Vinnytsia, 2002. 430 p. [in Ukrainian].